

УДК 811.161.2'367.623:821.161.2-1.09

Гаврилюк Н. В.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НОМІНАЦІЇ СТАТИЧНИХ ОЗНАК У ПОЕЗІЇ НЕОКЛАСИКІВ

У статті розглянуто індивідуально-авторські прикметники, представлені в поетичному доробку неокласиків. Виокремлено основні лексико-семантичні групи ад'єктивних номінацій. Проаналізовано особливості семантики інновацій конкретних груп. Звернено увагу на особливості функціонування новотворів у тексті.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, сема, окказіональний прикметник, лексико-семантична група, неокласики.

В статье рассмотрены индивидуально-авторские прилагательные, представленные в поэтическом творчестве неоклассиков. Выделены основные лексико-семантические группы адъективных номинаций. Проанализированы особенности семантики инноваций. Обращено внимание на особенности функционирования новообразований в тексте.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, сема, окказиональное прилагательное, лексико-семантическая группа, неоклассики.

The article is devoted to the occasional adjectives, which are represented in the poetical works of the neoclassicists. The main lexical and semantic groups of these nominations have been distinguished. The peculiarities of the meaning of the innovations of each of the distinguished groups have been analyzed. The attention to the stylistic functions of the occasional adjectives in the poetical text has been paid.

Key words: author's lexical neologism, seme, occasional adjective, lexical and semantic group, neoclassicists.

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки відзначається активним дослідженням мовотворчості (зокрема, індивідуально-авторського словотворення) письменників. Чимало лінгвістичних розвідок присвячено аналізу авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) Олеса Гончара (Н. Сологуб, Л. Пашко), Павла Загребельного (Т. Юрченко), Миколи Хвильового (Н. Дужик), Михайля Семенка (Г. Вокальчук, І. Браїлко), поетів-шістдесятників (Г. Сюта, В. Герман), поетів-вісімдесятників (І. Олійник), поетів Нью-Йоркської групи (Г. Сюта) та ін. Усебічного вивчення та осмислення потребує також словотворча практика українських неокласиків. Незважаючи на те, що цей аспект мовотворчості поетів уже досліджувався в окремих мовознавчих студіях (М. Кудряшова, Л. Зіневич, Л. Кравець та ін.), комплексне вивчення індивідуально-авторських номінативних одиниць дозволить уточнити основні шляхи і механізми поповнення українського поетичного лексикону ХХ ст., сприятиме здійсненню теоретичних узагальнень щодо специфіки окказіональної номінації.

Метою статті є аналіз прикметникових новотворів, виявлених у творчій спадщині (оригінальних поезіях та перекладах) українських неокласиків – М. Зерова (МЗ), М. Драй-Хмари (ДХ), Ю. Клена (ЮК), М. Рильського (МР), П. Филиповича (ПФ). **Завдання** дослідження – виокремлення основних лексико-семантичних груп (ЛСГ) інновацій, аналіз їх семантичних особливостей, виявлення виражально-зображальних можливостей ад'єктивів.

Багатоплановий за семантикою клас прикметників об'єднує категоріальна сема атрибутивності. Семантика ад'єктивів вирізняється певними особливостями, які враховуємо в дослідженні. Як відомо, істотний вплив на формування значення прикметника має означуваний іменник, у поєднанні з яким він конкретизує свій семантичний обсяг або розвиває нові, переносні значення [4, с. 365]. Поетичне ж мовлення лише сприяє розвитку нових значень або відтінків значень у слів, оскільки відображає емоційне, асоціативно-образне сприйняття автором світу.

Ще однією особливістю значення прикметника є тісне поєднання в його структурі власне семантичного й прагматичного аспектів мови і відповідно наявність у значенні більшості прикметників конотативних сем, зокрема оцінних [2, с. 43–44]. Природа останніх у поетичному мовленні теж має свою специфіку, їхню появу в семантичній структурі лексичного значення часто стимулює образне вживання слова.

Для виокремлення основних ЛСГ індивідуально-авторських прикметників було інтерпретовано семантичні класифікації узуальних прикметників, запропоновані А. М. Шраммом [5] та А. В. Висоцьким [2, с. 29].

Виявлені у творчості неокласиків індивідуально-авторські прикметники організовуються в такі найрепрезентативніші ЛСГ: прикметники, що позначають: 1) колірні ознаки; 2) кількісну характеристику

денотатів; 3) емоційно-психічний стан; 4) риси характеру; 5) слухові ознаки; 6) динамічні ознаки; 7) темпоральні ознаки.

Індивідуально-авторські прикметники з колірним компонентом утворюють одну з найчисленніших ЛСГ у поезії неокласиків. З-поміж авторських кольоративів переважають складні номінації, хоча трапляються й поодинокі АЛН, утворені суфіксальним способом: *полум'ястий* (ЮК), *шафіровий* (ДХ).

Складні авторські прикметники-кольороназви за семантичними і структурними ознаками можна розподілити у дві підгрупи: а) АЛН, утворені на базі атрибутивних синтагм, які характеризують предмет, указуючи на колір якоїсь його складової частини; б) АЛН, утворені з двох рівноправних компонентів, у яких ознака кольору поєднується з іншою, некольоративною.

Кількісно переважають індивідуально-авторські прикметники першої підгрупи: *білозоряний, білочадий* (ЮК), *білорунний, блакитнокрилий* (МР), *зеленоперий* (ЮК), *злотомитрий, золотохвостий, золотодонний* (ДХ), *золотоокий* (МР), *ранкорожевий* (ЮК), *сніжноокий* (МР), *срібнопінний, срібнорунний* (ДХ), *червонокитий, червоносиний* (ДХ) та ін. Частина АЛН ужита в прямому значенні. Інновації вказують на колірну ознаку об'єкта через його найбільш виразну частину: *білоодежна Дездемона, червоноките просо, срібнопінна струмина*. Інші АЛН можуть бути метафоризованими епітетами: *сніжнооки айстри, блакитнокрилий Дніпро, золотоокий метеор, злотомитрі копи*; входить до складу розгорнутих метафоричних конструкцій, напр.: *Скидаючи кирею срібнорунну, / поволі прокидався степ...* (М. Драй-Хмара) чи функціонувати в ролі перифраз, напр.: *золотохвості гадюки* – це блискавки, *золотодонні човни* – зірки на небі, *білочадий смолоскип* – зимові заметілі. Отже, експресивність аналізованих новотворів посилюється образним компонентом, наявним у їхній семантичній структурі.

Звертає на себе увагу індивідуально-авторський прикметник *ранкорожевий*, експресивність якого зумовлена інверсійним розташуванням компонентів складного слова – залежний компонент (*рожевий*) перебуває в постпозиції щодо основи стрижневого іменника *ранок*: *Де вона, жінка, що, маючи / світ рятувати, / стала б на чаті, / срібну лілею тримаючи, / в ясностях шати, – / там, на високій горі / заклики нам послаючи, / в ранкорожеве квітаючи / світло зорі?* (Ю. Клен).

За семантикою мотивувальних слів некольоративного значення з-поміж складних прикметників другої підгрупи виявляємо декілька мікрогруп.

У семантичній структурі АЛН *самотньо-синій, лірично-синій* (ЮК) поєднуються семи ‘емоційно-психічний стан’ та ‘колір’. У контексті прикметники характеризують стан навколишнього середовища, який співзвучний із душевним станом ліричного героя: *Все далі розступались стіни, / В незнану ми пливли країну / На золотому кораблі, / І вірні обриси землі / Зникали в млистому завою / Лірично-синього спокою* (Ю. Клен).

У новотворах М. Рильського *зворушливо-білий, ніжно-променистий* (останній прикметник у контексті набуває значення “жовтий колір”) та інновації Ю. Клена *суворо-чорний* ознака кольору супроводжується вираженням емоційно-оцінного сприйняття автором явищ навколишньої дійсності (завдяки компонентам *зворушливо-, ніжно-, суворо-*).

У поетичному лексиконі неокласиків виявлено складні прикметники, у яких колірна ознака поєднана з ознаками, вираженими відносними прикметниками: *оксамитно-чорний* (ЮК), *шовково-білий, молочно-синій* (МР). Помічено, що відносні прикметники в таких композитах ужиті не для порівняння кольору з названим другою основою денотатом, тобто не для увиразнення колірної ознаки, а для вираження інших ознак, характерних тим чи тим денотатам (*молочний* – непрозорість, *шовковий* – м'якість). У контексті такі новотвори відзначаються образністю та експресивністю і виражають емоції замилювання доквіллям, природою: *Не сон, а мрії, не життя, а хвили, / Не думи, а хмарки шовково-білі...* (М. Рильський).

За генетичною ознакою у складних прикметниках аналізованої ЛСГ компонентами з колірною ознакою виступають переважно первісні (непохідні) назви кольорів: *білий, синій, жовтий* і под. Рідше трапляються композити з вторинними колірними найменуваннями, переважно це прикметники *золотий, срібний*, а також – *пурпуровий, сніжний, фіалковий, попелястий, променистий*.

В індивідуальній колірній картині неокласиків домінують АЛН, які відтворюють красу, багатобарвність доквілля. Більшість авторських кольороназв (31 одиниця) є складними словами з компонентами *білий, синій, жовтий (золотий)*. Порівняно небагато засвідчено авторських ад'єктивів із компонентами *чорний, сірий* (відповідно 3 і 1 одиниця). Одержані результати дослідження підтверджують висновки інших неологів про перевагу світлих кольорів у мовно-поетичній картині світу неокласиків, що узгоджується з кларистичною домінантою в їхньому художньому тексті [3, с. 166].

Помічено й особливості індивідуальних колірних уподобань неокласиків: для Ю. Клена характерні авторські утворення з компонентом на позначення *білого* та *синього* кольорів, М. Рильського – *білого*, М. Драй-Хмари – *золотого*.

Численну ЛСГ формують прикметники, які вказують на кількісну характеристику складових частин позначуваних об'єктів: *третільний* (МЗ), *чотиригрудий* (ЮК), *п'ятистравний, семигорбий, стовеслий, стовесельний, стоворотий, многоденний* (МЗ), *многоокий, многохвостий* (МР). Більшість новотворів позначають особливості будови об'єктів і виконують номінативну функцію. Такі інновації властиві переважно творчості М. Зерова.

З-поміж індивідуально-авторських прикметників аналізованої групи експресивними є композити, у яких числівниковий компонент вказує не на точно визначену кількість, а на інтенсивність вияву ознаки: *стогромий, стодимний, сторозпалений, сторясний* (ЮК), *столунний* (ДХ), *стоцвітний* (МЗ), *тисячогромий* (ЮК), *многодарний, многосонний* (МЗ). Новотвори з нумеративним компонентом *ст(о)-* у значенні “вища міра вияву ознаки, дуже багато” активно функціонують у поетичних лексиконах інших авторів 20–30-х років ХХ ст., напр.: *стосилий* (М. Семенко), *стопрозорий* (П. Тичина), *стозалізний, стопродажний* (О. Влизько), *стозорний* (Дм. Тась), *стоіскрий, стопромінний* (В. Пачовський), *стозапеклий* (М. Бажан) та ін. Завдяки продуктивності словотвірного типу, яка, проте, не послаблює емоційну виразність похідних із числівниковими інтенсивами, у творчості кількох авторів можуть уживатися однакові АЛН, напр.: *Усе здавалось чарівним: /.../ і свіжий блиск, і шум листків, / столунний гомін голосів, / і зілля подих терпукватий...* (М. Драй-Хмара); *Ви кричите: / за нами б'є столунний тупіт / тупо в тротуар* (Б.-І. Антонич). Як бачимо, зберігаючи загалом однакове лексичне значення “сповнений багатьма звуками”, у контексті інновації набувають різних оцінних конотацій та змістових відтінків.

Однією з найчисленніших у творчому доробку неокласиків є ЛСГ індивідуально-авторських прикметників з інтегративною семою ‘емоційно-психічний стан’, яка входить до денотативного макрокомпонента. На відміну від експресивних лексем, у яких емотивний компонент належить до конотації, основною функцією новотворів цієї групи є номінативна – називання певних емоційно-психічних станів та настроїв: *понура-злий, щасливо-одинокий, радісно-печальний, радісно-рожевий, радісно-шовковий, радісно-невинний, розложисто-смутий, пронизливо-смутий* (МР), *радісно-ясний, бентежно-радий, нечувано-страшний* (ДХ), *пристрасно-зухвалий, тужливо-ніжний* (ПФ), *смутноокий, скорботно-битий* (МЗ), *радісно-чужий, новоцасний* (ЮК) та ін.

Зазначені АЛН є переважно складними утвореннями, розподіленими на 2 підгрупи: 1) композити, у яких обидві основи виражають значення емоційно-психічного стану (*бентежно-радий, радісно-печальний, бадьоро-супокійний* і т. ін.); 2) складні слова, у яких сему ‘емоційно-психічний стан’ містить лише один із компонентів (*скорботно-битий, зворушливо-білий* і т. ін.). Кількісно переважають АЛН другої підгрупи. Один із компонентів АЛН може позначати: а) соматичне поняття: *смутноокий людя*; б) рису характеру: *пристрасно-зухвалий рух*; в) колір: *зворушливо-білі клаті хмарок*; г) вказувати на ситуативний стан: *щасливо-одинокий чернець*; д) особливості звучання: *розложисто-смутий голос*; е) фізичні відчуття: *пронизливо-смутий доць*; є) інтенсивність вияву ознаки: *нечувано-страшний сон*; ж) процесуальну ознаку: *скорботно-битий шлях*.

Особливо експресивністю вирізняються складні прикметники, у яких поєднано основи з антонімічним значенням: *радісно-печальний, бадьоро-супокійний*. Характерно, що антонімічні ознаки в таких АЛН не протиставляються, а взаємодоповнюють одна одну. У контексті епітети створюють складні, об'ємні образи, передаючи багатогранність означуваних предметів, понять, напр.: *Хай хоч ві сні – мандрівки дальні / Без суєтливих перепон, – / І очі радісно-печальні / Білоодежних Дездемон!* (М. Рильський).

Із-поміж АЛН переважають композити з компонентом *радісний* (7 одиниць), який виражає позитивні емоції. Меншою кількістю представлені композити з компонентом *смутий* (3 одиниці), який передає емоції негативного характеру.

ЛСГ індивідуально-авторських прикметників із інтегративною семою ‘риса характеру’ представлена інноваціями: *бентежно-несмілий, ненажерливо-неситий, пажерливо-сумний* (ЮК), *улєсливо-брєхливий, одверто-щирий* (МР), *настирливо-шорсткий, щирогостинний* (МЗ), *безсило-боязкий* (ПФ). АЛН є складними словами, які допомагають влучно охарактеризувати певну особу. Значення новотворів формує семантика твірних основ, напр.: *улєсливо-брєхливий* – “той, який часто лестить, говорить неправду; нещирий”.

Більшість АЛН аналізованої ЛСГ містить у семантичній структурі емоційні та оцінні семи. Переважають новотвори з негативною конотацією в семантиці (*пажерливо-сумний, ненажерливо-неситий, улєсливо-брєхливий*), з-поміж яких особливою експресивністю вирізняється ад'єктив *ненажерливо-неситий*. Поєднання в одному слові синонімічних основ посилює негативну оцінку, закладену в переносних значеннях мотивувальних слів *ненажерливий, неситий*. У контексті новотвір ужито для характеристики радянської влади, через яку автор (Ю. Клен) змушений був покинути Україну і яка жорстоко розправилася з багатьма його однодумцями. АЛН виражає ставлення поета до представників цієї влади та її політики: *З півночі й зі сходу йдуть “совєти”, / сунуть орди їх навалами, і очима їх запалими / Азія шукає: “Де ти? Де ти?” / Зграї ненажерливо-неситі / важко котять сніговиною* (Ю. Клен).

У поезії прикметники, які позначають риси характеру, вдачі, можуть уживатися для означення не лише істот, але й персоніфікованих предметів, явищ навколишнього світу, напр.: *Тут сонце блискуче, / Ласкаво-могуче / Все тче золотисту намітку ясну...* (М. Рильський).

З-поміж АЛН, які позначають ознаки, сприймані органами слуху, виокремлюємо декілька семантичних підгруп: 1) АЛН *стогромий, тисячогромий* (ЮК), *безжурно-голосний, обережно-тихий* (МР), *буйно-голосний* (МЗ), *шепотливий* (ПФ) позначають силу звучання (гучність). Новотвори розподілені у два антонімічні ряди за ознаками ‘гучний’ (*буйно-голосна веселість, тисячогромий вихор, стогромий хораль,*

безжурно-голосний *регит*) – ‘тихий’ (*обережно-тихий спів, шепотливі слова*). Характерно, що ад’єктиви, у семантичній структурі яких наявний компонент ‘гучний’, поети створювали для вираження вищої міри вияву ознаки, тобто для відтворення дуже голосних звуків; 2) тембр звуку позначають АЛН *тремтячометалевий* (ДХ), *дзвінкокопитий* (МЗ), *рясно-видзвонистий* (ЮК). У семантичній структурі цих новотворів міститься сема ‘дзвінкий’; 3) особливості звучання предмета як його характерну ознаку позначають АЛН *журкотливий, кликучий* (МЗ), *плескучий* (ЮК). Інновації цієї підгрупи вжито для характеристики звуків, утворюваних унаслідок певних дій денотатів (істот чи неістот) і є їм об’єктивно властиві: *журкотлива течія, кликучі зграї, плескучі струмки*.

Виникнення АЛН аналізованої ЛСГ зумовлене прагненням поетів виразити певну ознаку на основі власних асоціацій, відтворити відтінок індивідуально сприйнятого звуку. Такі новотвори виконують номінативну функцію, відбиваючи особливості авторського світосприйняття.

ЛСГ прикметників, що позначають різні динамічні ознаки, тобто ознаки, пов’язані з наявністю / відсутністю руху, змін, ознаки протікання процесів, явищ, дій, представлена інноваціями: *мінливо-змінний, незрушно-мутний, прудкоходий* (ЮК), *прудколетний, трьохтемпний, протибіжний* (МЗ), *рухливо-непо рушний* (МР), *непрудкокрилий* (ДХ), *легкоплинний* (ПФ).

Частина новотворів об’єднується спільним значенням “дуже швидкий”: *мінливо-змінна гра; прудкоході вітрила; прудколетна стріла*. АЛН *трьохтемпний* створений із порушенням семантичної сполучуваності. Іменник *темп* не належить до слів, що позначають предмети, які можна порахувати. У контексті новотвір вирізняється образністю та оригінальністю: *А нині дано вам візок нужденний / Трьохтемпної пропасниці* (М. Зеров).

Прикметники темпоральної семантики відтворюють час існування або буття предмета як його визначальну особливість. Залежно від контексту темпоральні ад’єктиви можуть передавати часове або якісно-часове значення. У прикметниках із власне-часовою функцією увага зосереджується на часі існування властивості або особливості предмета, факту, події [1, с. 126, 128]. До таких ад’єктивів належать АЛН *світанний, передсвітаний* (ДХ), *сніданний* (ЮК). Прикметники мають значення “який буває, відбувається на світанку / перед світанком / за сніданком”. Інновації є словотвірними варіантами відповідних узусальних слів *світанковий, передсвітанковий, сніданковий*, від яких відрізняються стилістичним забарвленням. У контексті АЛН *світаний, передсвітаний, сніданний* сприяють відтворенню атмосфери піднесеності й напруження, напр.: *Рубінять рани. Весніє. Вранці. / Мечі на трупах ворогів: / палають гнівно протуберанці – / світаний бій!* (М. Драй-Хмара).

Індивідуально-авторські прикметники *невечірній, надвесняний, надосінній* (МР), *напівантичний* (ДХ), *напівосінній* (ПФ), *заєвечірній* (ЮК) виражають якісно-часове значення, тобто називають ознаки предмета, явища, яких вони набувають у відповідний період часу (сема часу) і характерні для цього періоду (сема якості).

Отже, серед індивідуально-авторських прикметників неокласиків найчисленнішими є ЛСГ ад’єктивів, які вказують на колірні особливості денотатів, кількісну характеристику складових частин позначуваних об’єктів, емоційно-психічний стан осіб. Вагомими щодо кількості є також ЛСГ АЛН, які позначають ознаки, сприймані органами слуху, динамічні й темпоральні ознаки, риси характеру осіб. Активне творення АЛН зазначеної семантики зумовлене особливостями індивідуальної поетичної картини світу неокласиків, увагою митців до внутрішнього світу людини, взаємозв’язку людини з природою. Загалом більшість новотворів кожної з лексико-семантичних груп у контексті виконує експресивну функцію, поєднану з номінативною.

Перспективним є дослідження прагматичного потенціалу індивідуально-авторських прикметників у поетичному мовленні.

Література:

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / А. В. Висоцький. – К., 1998. – 177 с.
3. Калетнік А. А. Лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 : [у 2 т.] / А. А. Калетнік. – К., 2008.
4. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
5. Шрам А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / А. Н. Шрам. – Л. : ЛГУ, 1979. – 134 с.